

Kovács Sándor

„Simpozion 1979”*

Dávid Ferenc kultusz¹: az egyházi üzenet és a politikai ellenőrzés

Dolgozatunk egyetlen eseménysorozatra épül, és abból a hipotézisből indul ki, hogy mind a pártállam, mind az unitárius egyházi vezetés propagandisztikus célokra használta a Dávid Ferenc halála 400. évfordulója kapcsán szervezett egyházi ünnepeket. Teljesen nyilvánvaló, hogy 1979-ben az állambiztonsági szervek a legnagyobb elővigyázatossággal készültek az eseményekre, és mindent megtettek az ország imázsának javítása érdekében. Az egyházi élet egészére kiterjedő politikai ellenőrzés nyomán 1979-re az egyházi vezetés behódolt az államhatalomnak, és pusztá propagandaeszköz lett. Azt feltételezzük, és azt próbáljuk bebizonyítani, hogy, a külső nyomás ellenére, az egyház sikeresen juttatta célba kódolt identitás erősítő üzeneteit. Forrásainkat az Egyházügyi Hivatal (Ministerul/Departamentul

* Írásunk az Unitárius Egyház közelmúlt-kutatási programjának keretében készült. A felhasznált levéltári forrásokat az Egyházi Átvilágítási Folyamatot Koordináló Bizottság bocsátotta rendelkezésünkre.

1 Dávid Ferenc kultuszának kialakulását részleteiben nem elemezték ugyan, de két tanulmány is készült az unitárius egyház megalakulásának 300. évfordulójáról. Molnár Bodrogi Enikő: Az emlékünnepegy mint kultikus mozzanat: az unitárius egyház megalakulásának 300. évfordulója. *Erdélyi Múzeum*, 2008. 1-2. sz., 44-55.; Molnár B. Lehel: Kriza János és az 1868. évi emlékszinat. *Keresztény Magvető*, 2011. 4. sz., 426-437. Dolgozatunkban jelezni szeretnénk, hogy az egyházalapító kultusza, a Dávid Ferenc alakjához kapcsolódó legendák (pl. a börtöncellája falára írt vers), a halála és temetése körüli bizonytalanság, a 19. század végén kezdődő reprezentációs kísérletek (Körösfői Kriesch Aladár festménye, Dávid Ferenc szobrok, portrék), Dávid Ferenc emlékének kanonizálása és az ehhez kapcsolódó ceremoniális rítusok, emlékbeszédek, ódák stb. elemzése megérdemelnének egy alapos tanulmányt. Lásd: Bibliográfiák az irodalmi kultuszról: http://arkadia.pte.hu/magyar/fix/bibliografia_7 [letöltve 2012. október 26-án].

Cultelor) dokumentumai, a Securitate jelentései,² valamint az ünnepi előkészületek iratai (tervezetek, meghívók, körlevelek), illetve a megemlékezések során elhangzott különféle dolgozatok és emlékbeszédek alkotják.

Megemlékezési szertartások. A Dávid Ferenc kultusz megkonstruálása 1954-ig

A Dávid Ferenc emlékét fenntartó (örökségesítő) törekvések sorában jelentős helyet foglalnak el a kerek évfordulókhoz kapcsolódó emlékűnnepségek, zsinatok és konferenciák. Az 1868-ban, az unitárius egyház megalakulásának 300. évfordulójával kezdődő, és 1879-ben, az egyházalapító halálának évfordulója kapcsán intézményesülő Dávid Ferenc kultusz a magyar unitárius egyházban talán 1910-ben érte el csúcspontját. Születése 400. évfordulója az érdeklődés középpontjába állította Dávid Ferenc mitikussá vált alakját. A jelentős esemény ünnepi megemlékezésein nemcsak az angol és amerikai unitárius delegációk, hanem Magyarország összes keresztény felekezete, a vallás- és közoktatásügyi miniszter is képviseltette magát. A szervezők egyrészt Dávid Ferenc szellemét akarták (újra)tematizálni, másrészt a keresztény egyházak családjában kívánták alakját rehabilitálni.³ A személyi kultusz ünnepi megnyilvánulásait – istentisztelet, emléktábla-avatás, koszorúzás – a születés évfordulója ürügyén szervezték, de odakapcsolták mártírrá válásának helyszínéhez is. Az 1910-ben tartott emlékzsinat kiemelkedő momentuma a dévai várrom egyik épen maradt cellájában állított márvány emléktábla leleplezése volt.⁴ Az ünnepi eseménysorozat szónokai beszédeikben „a hit és lelkiismeret szabadságának egyik nagyemlékű szó-

2 A jelentések a volt titkosszolgálat (Securitate) bukaresti levéltárában vannak: Arhivele Consiliului Național Pentru Studierea Arhivelor Securității (a továbbiakban ACNSAS).

3 Gál Kelemen: *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyed század az unitárius egyház történetéből*. Minerva Irodalmi és nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár, 1936, 114–116. /Az Unitárius Irodalmi Társaság szakkönyvtára, 5. szám/.

4 Az emléktábla szövege: „Déva vár börtönében szenvedett ki // 1579-ben // vallásos meggyőződésének hirdetéséért // halálig tartó fogságra ítélt // Dávid Ferenc // a Magyarországi Unitárius Egyház megalapítója // és első püspöke // A nagy reformátor születésének // 400-ik évfordulóján // kegyelettel állította ez emléktáblát // szellemének örököse, a Magyarországi Unitárius Egyház // 1910-ben.”

szólóját”,⁵ „a vallásos élet nagy munkását és bátor harcosát”,⁶ a „vallásszabadság vértanúját”,⁷ a „lánglelkű hittisztítót és világos elméjű vallásalapítót”,⁸ az „igazságkeresésében meg nem alkuvó, fáradhatatlan szellemet”⁹ méltatták. Az unitárius egyház határait túllépő Dávid Ferenc így lett a progresszív haladás, a szellemi felvilágosodás megtestesítője. 1910-től kezdődően figyelhetjük meg azt is, hogy a kultikus beszédek rendszeresen idézték – és a politikai kontextus függvényében értelmezték – feltételezett testamentumát: „Semmi erő soha nem tartja föl azt, ami igaz”.¹⁰ A Dávid alakját övező tisztelet az emlékére építendő panteon gondolatában csúcspontot ért el. A zsinat résztvevői ugyanis elhatározták, hogy közös magyar-angol-amerikai összefogással a dévai vár oldalában 1916-ra Dávid Ferenc-emléktemplomot építenek.¹¹ Pákei Lajos építész elkészült a vázlatrajzokkal, de az első világháború megghiúsította az építési szándékot.

A világháború következménye volt az is, hogy az 1910-ben állított emléktáblát ismeretlenek 1918-ban összetörték. A trianoni trauma és a kisebbségi lét dilemmái közepette felértékelődött Dávid Ferenc kultuszának közösségmegtartó szerepe is. A róla szóló, tevékenységét értelmező és értéke-

5 Ferencz József: Ünnepet megnyitó Ima. In: *A Magyarországi Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa által, az egyház alapítója és első püspöke: Dávid Ferenc születésének négyszázadik évfordulója alkalmából, Kolozsvárt, 1910. augusztus hó 20. és 21-ik; Déván augusztus hó 23-ik napjain tartott emlékzsinat rendkívüli üléseiről szerkesztetett JEGYZŐKÖNYV*. Szerk. Csifó Salamon, Kolozsvár, 1910, 38.

6 Kozma Ferenc: Dávid Ferenc emléke (emlékbeszéd). Uo. 45.

7 Harrison John beszéde. Uo. 67.

8 Fekete Gábor: Ünnepélyt bezáró beszéd. Uo. 116.

9 Ferencz József: Dávid Ferencnek állított emléktábla leleplezési ünnepén mondott beszéd. Uo. 150.

10 A Dávid Ferencnek tulajdonított Fulmina, crux, gladius Papparum mortis imago ect., kezdetű epigramma második sorának parafrázisa. A szerző nem Dávid Ferenc, de közvetlenül az ő mártírúma után íródhatott. Az unitárius köztudatban a 18. században terjedt el, Szentábrahámi Lombárd Mihály kéziratos egyháztörténetében fordul elő először. Lásd Balázs Mihály: *Ferenc Dávid*. Ungarländische Antitrinitarier IV. Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dixseptième siècles édité par André Séguenny. Valentin Koerner, Baden-Baden & Bouxwiller, 2008, 296. /Tome XXVI. Bibliotheca Biographica Aureliana CCXXII./ Kelemen Lajos: Az ádamosi mennyezetfestmény és szentélyszék. In uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 40. Pálfi Márton: Dávid Ferenc fogságban írt elégiája és jövendölése. Keresztény Magvető, 1910. 3. sz., 167.

11 A terv az volt, hogy 1916-ban az unitáriusok világszervezete, a Nemzetközi Vallásügyi Kongresszus tagjai jelenlétében veszik majd használatba. Molnár B. Lehel: Pákei Lajos és a dévai Dávid Ferenc-templom. Keresztény Magvető, 2005. 1. sz., 45-51.

lő beszédek és prédikációk új elemekkel bővültek, a „múlt szellemóriása”, „az unitárius hiteszme lánglelkű apostola” mellett „a megfeszített nemzet” és a „megfeszített egyház” toposzai is megjelentek.¹² Az egyházalapító alakja krisztusi vonásokat öltött, Déva vára pedig kegyhely és újabb magyar Golgota lett.¹³ Az emlékbeszédek toposzai a közösségi kohéziót erősítették, és minimálisra csökkentették a csoporton belüli nézeteltéréseket.

1929-ben, az egyházalapító halála 350. évfordulóján Boros György püspök kezdeményezésére a Főtanács kimondta, hogy minden év november második vasárnapján valamennyi egyházközségben „tartassék meg az unitárius hitújítás ünnepe Dávid Ferenc emlékével kapcsolatban”.¹⁴ A határon kívül rekedt Duna-Tisza menti IX. egyházkör Magyarország legkisebb felekezeteként megpróbált Dávid Ferenc neve mögé felsorakozni, és a teljes 1929. esztendőt az emlékének szentelte. Volt ebben természetesen apologetikus cél is, hiszen a számbelileg jelentéktelen unitárius felekezet azon fáradozott, hogy az egész magyarság megtudja, „amit már az egész világ tud, hogy a 16. században a magyarság egy világgraszoló szellemi nagyságot adott az emberiségnek. Mert nagy egyéniséget sokat termett ez az áldott magyar föld, de olyat, aki négy évszázad kódén keresztül az élet legmélyebb dolga: a vallás terén a modern keresztény emberiségnek is világító fáklyája legyen, olyat csak egyetlenegy: Dávid Ferencet.”¹⁵

A már Romániához tartozó egyházzsónban az éppen alakuló, nevében is az egyházalapító emléket ápoló, Dávid Ferenc Ifjúsági Köre elhatározta, hogy 1929-ben Déván, az 1910. évi eredeti szöveggel helyreállítják az emléktáblát. Boros György püspök támogatta az ötletet, így országos gyűjtést követően 1929 novemberében az egyházközségek kiküldötteinek jelenlétében került sor a leleplezési ünnepra.¹⁶ Az egykori tudósítás szerint: „unitárius zarándokút volt a dévai vár romjaihoz, ahol utolsót lobbant ami [sic!] örök világítófáklyánk, ahol utolsót lehelt istenhitükben és életükben meg-

12 Dávid Ferenc-év. Dávid Ferenc vértanúi halálának 350. évfordulója. *Unitárius Élet*, 1929. január 15.

13 Csifó Salamon: Példát adtam néktek. *Keresztény Magvető*, 1929. 6. sz., 215–223, 217.

14 A Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának a Dávid Ferenc halála 350-ik évfordulója emlékünnepeivel kapcsolatosan Kolozsvárt, 1929. november 10. 11. és 12. napjain tartott évi rendes üléseiről szerkesztett JEGYZŐKÖNYV. Szerk. dr. Varga Béla egyházi főjegyző, Cluj-Kolozsvár, 1930, 10.

15 Uo.

16 Az ünnepek részletes programját az *Unitárius Közlöny* rendkívüli száma közölte: *Unitárius Közlöny*, 1929., XXXIX. évf., október, 11. sz.

nyugvást adó szellemi vezérünk”.¹⁷ A szónokok a mindenkori unitárius közösségre bízták a mártírium dicsfénye övezte egyházalapítónak az „emberi művelődés Pantheonába” helyezését.¹⁸

A második bécsi döntés után újabb változás figyelhető meg az unitarizmus kialakulásáról és a Dávid Ferencről szóló narratívákban. A kultikus tiszteletben részesülő Dávid Ferenc „olyan alkotó géniusszá lényegült át, aki képes mitikus, teremtő gesztusokra”.¹⁹ A reformáció forгатagában Dávid Ferenc teremtette meg „az egyetlen magyar vallást”, és helyreállította a „tisztá jézusi kereszténységet”.²⁰ Neve és alakja összefonódik a magyar géniusz fogalmával, az unitárius mivolt pedig a magyar öntudattal. Ezekben az években válik „dogmává” annak hangoztatása, hogy Dávid Ferenc az egyetlen magyar reformátor, s az unitárius egyház magyar föld szülötte. „Dávid Ferenc nagyságát tehát az ő magyarsága adja. Az ő vallása a magyar szellem alkotása és a magyar népnek szánt éltető eledel.”²¹ A híveknek szánt unitárius kalendáriumban megjelenő Dávid-portrék hasonló vonásokat mutatnak. Az egyházalapító „a történeti názáreti Jézus szeretetet hirdető tanításai alapján egy egyszerű, nyílt, érthető, magyar vallást”²² hirdetett. „Mily csodálatos, hogy Dávid Ferenc korát meghaladóan már 400 évvel ezelőtt ugyanabban látta a magyarság megerősödését, amit ma hazánk nagyjai megvalósítani óhajtanak” – álmélikodik a cikkíró.

A magyar egyházalapító emlékét hirdető dévai emléktáblát a második világháború idején, 1944-ben másodjára is összetörték. Erdő János kezdeményezésére 1948-ban a kolozsvári unitárius középiskolás lányok munkaközössége gyűjtést szervezett az emlékpont helyreállításért. A javítási munkálatokhoz az egykor Déván ügyvédeskedő dr. Petru Groza is hozzájárult.²³

17 S. Nagy László: A Dávid Ferenc emléktábla visszahelyezése és leleplezése Déván. *Keresztény Magvető*, 1930. 6. sz., 274–276, 275.

18 Varga Béla: Ami örökkévaló Dávid Ferenc életművében. *Keresztény Magvető*, 1930. 6. sz., 236–249, 236.

19 Porkoláb Tibor: A hódolat retorikája: a Magyar Irodalom Pantheonja. *Irodalomtörténet*, 1998. 1–2. sz., 253–270, 261.

20 Az unitarizmus mint magyar vallás kérdésköréről lásd Pál János: Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájának tükrében. (1940–1944) (1.) *Keresztény Magvető*, 2009. 3. sz., 385–396.

21 Sebe Ferenc: Az unitárius hit: magyar győzelem. *Unitárius Szószék*, 1942., XXI. k., okt.–dec., 113.

22 Buzogány Kálmán: A mi örökségünk. In Ferenc József (szerk.): *Unitárius naptár 1944*. Kiadja a Magyarországi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 41–42.

23 A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban MUEKGYLt) DF 1948/730. 18. sz.

Még 1929-ben Hunyad vármegye főispánja felajánlotta az egyháznak, hogy a megye helyreállíttatja az emléktáblát. Boros György püspök udvariasan visszautasította a gesztust. 1948-ban az unitárius egyház már nem volt abban a helyzetben, hogy a miniszterelnök támogatását visszautasíthatta volna. 1948. augusztus 8-án Petru Groza jelenlétében avatták fel az új emléktáblát. A helyi notabilitások, a Magyar Népi Szövetség és az egyházközségi kiküldöttek jelenlétében a miniszterelnök az ünnepség jelentőségét, a Román Népköztársaság pártpolitikáját és a népi demokráciát méltató beszédében megállapította, hogy a Román Népköztársaságban vallásegyenlőség van, s az erdélyi népeket egymás ellen uszító reakció már a múlté. „Ez az emléktábla is figyelmeztessen a múlt hibáira, s indítson olyan államépítésre, melyben nincsenek többé gyűlöletet szító elemek. E munkában a népi egyházaknak is fontos, alapvető szerepük van.”²⁴ Meglehetősen furcsa fintora a sorsnak, hogy öt nappal az iskolákat államosító 175. sz. tanügyi reformtörvény után a népi demokrácia egyházi áldásait bizonygatta a miniszterelnök. A pártpolitika cinikusan felhasználta Dávid Ferenc emlékét a népi demokrácia propagálására, ennek eszköze és szócsöve Bende Béla unitárius lelkész, képviselő volt. Beszédét azzal indította, hogy az emléktábla nem egy múltó ünnep a romániai unitárius egyház életében, hanem a komoly számonkérés napja. „Számonkérése annak, hogy Dávid Ferenc haladást hirdető, igazságot kereső szellemi hagyatékát, mint a múlt örökségét, beállítottuk-e a fejlődés szolgálatába, a jövő építésébe, a jelen harcának és küzdelmének egészséges kibontakozásába?”²⁵ A számonkérés szükségszerűen önbírálattal társult. A szónok keserűen állapította meg, hogy a haladó szellemiség mellett kiálló unitárius egyház 1867-től elaltatta Dávid Ferenc szellemét, s így „az elnyomott népi erők” többé nem tekinthették egyházukat a haladás, szabadság, testvériség kútfőjének. Bende ugyan nem mondja ki *expressis verbis*, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiával együtt köszöntött be a hanyatlás szelleme, beszédéből mégis ez sugárzott. Úgy érezte, hogy egyháza ideológiai vonatkozásban sem követte a dávidferenci örökséget, mert az nemcsak Darwin evolúciós tanának, s a nyugati liberalizmus eszméinek recepcióját, hanem a következetesség jegyében a Marx és Engels neve által fémjelezett történelmi materializmus elfogadását kellett volna, hogy jelentse. Ehelyett a kantianus spekulatív filozófiát és annak nacionalista elhajlásait követték. A befejezésben Bende rámutatott a követendő

24 Erdő János: *Dávid Ferenc emléke*. Lengyel könyvnyomda, Kolozsvár, 1948, 11.

25 Bende Béla: A tökéletesebb ember kialakítása felé. In: *Erdélyi magyar unitárius naptár*. Kiadja a Román Népi Köztársasági Magyar Unitárius Egyház Dávid Ferenc-Egylete, Kolozsvár, 1949.

útra, amely a minden nacionalizmuson, a tőkés erők kitermelte sovinizmuson túlmutató népi demokrácia. Az ünnepet amúgy is Románia dolgozó népének köszönhette az egyház, mert ez a nép „képes volt lerázni magáról a rabszolgaság tőkés jármát, a gyűlölködő sovinizmust, s közös hazát épít nemzetiségi különbség nélkül”.²⁶ A beszéd a Román Népköztársaság, a Szovjetunió, a román és a magyar dolgozók közös országépítésének éltetésében tetőzött. Feltételezzük, hogy Bende Dávid Ferenc polgári származásának – „az iparos osztály fia” – hangoztatásával, s az osztályharcra utaló allúziókkal legitimálni kívánta egyházát a kommunista hatalom előtt. Törekvése a felszabadulás utáni kommunista ideológusok kísérleteihez hasonlítható, hiszen Dávid Ferencet is abba az internacionalista és proletár narratívába emelte be, amely „a haladó hagyományok” jegyében „durván” átértelmezte az egyházalapító püspök jelentőségét.²⁷ Az ünnepeken részt vett Erdő János is, ő azonban megnyilatkozásaiban cáfolta a marxista materializmus tanításait. 1935-től 1937-ig Oxfordban folytatta tanulmányait, anglofil magatartása és a marxista filozófia ellen táplált ellenszenvé közzismert volt.²⁸ Bende sajtósági népi demokráciában gyökerező Dávid Ferenc képét Erdő a humanista tudós portréjával helyettesítette, és a 16. század emblematikus figurájának halálmegvető bátorságát, eredetiségét, elvhűségét, egyházépítő és közösségmegtartó szerepét hangsúlyozta. A Bende és az Erdő-féle Dávid portré párhuzamosan élt az egyházban, és elég hosszú ideig a Bende-féle irányzat volt domináns. A népi demokrácia vadhajtásait Erdő megpróbálta visszanyesegetni, de az általa megalkotott Dávid-portré sem problémamentes. Dávid Ferencet és az unitarizmust a magyar művelődés legkövetkezetesebb és leghaladóbb irányzataként mutatja be, Dávid ki-

26 Uo.

27 Lásd Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyleknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008, 128–134.

28 Lásd az 1953-ból írt jellemzést – ACNSAS I 235723 vol. 2. 43–46. „(...) Deasemeni din punct de vedere cultural este foarte ridicat, nu se ocupă numai cu materii teologice contemporane ci citește cărți marxiste, ziare și are cunoștințe generale în acest domeniu, însă toate problemele le privește sub aspectul religiei și caută sub toate formele de a combate marxismul și a scoate în relief idealismul. (...) La fel susnumitul caută să desfășoare o propagandă a scriitorului englez cum este Cromin [sic!] [Valószínű A. J. Croninról lehet szó] și alții.”

[Nagyon művelt, nemcsak jelenkori teológiát olvas, de marxista irodalmat, újságokat és általános ismeretei jók ezen a területen, azonban minden kérdést a vallás szemzögéből vizsgál, ezért cáfolja a marxizmust és kiemeli az idealizmust... A nevezett népszerűsíteni próbál angol írókat, mint Cromin és mások.]

vételes géniuszának tulajdonítva az unitárius egyház megalakítását.²⁹ Ugyanakkor Erdő János volt az, aki missziói szempontból a legmesszebbmenően hasznosította „a haladó hagyomány” adta lehetőségeket. 1954. június 7-én az ő javaslatára mondta ki az Egyházi Képviselő Tanács (a továbbiakban EKT), hogy az egyetemes egyház, az egyházkörök és az egyházközsegek is ünnepeljék meg Dávid Ferenc halálának 375. évfordulóját.³⁰ Az évforduló kapcsán az Amerikai Egyesült Államokban tanult, ugyancsak anglofil orientáltságú Lőrinczi Mihály teológiai tanár a panteonizáció³¹ irányában mutató javaslatot fogalmazott meg. Az EKT-nak azt javasolta, hogy készítsék elő Dávid Ferenc műveinek kritikai kiadását, mert „szívós kitartás árán létrejöhet a Corpus Reformationis Unitariorum in Transylvania című sorozat”, és ezzel maradandó emléket állíthatnának Dávid Ferencnek.³² A nagy ívű javaslatot Kiss Elek püspök felkarolta, és el is kezdődött Dávid latin nyelven írt műveinek fordítása.³³ (Botár Imre budapesti, Gálffy Zsig-

29 Lásd Erdő Jánosnak Dávid Ferencről írott tanulmányait. Dr. Erdő János: *Teológiai tanulmányok*. Unitárius Egyház, Kolozsvár, 1996, 60–86.

30 MUEKGyLt DF 1954/472. 23. sz.

31 A panteonizáció műszót Porkoláb Tibor értelmezésében használjuk. „A panteon olyan szimbolikus architektúrával bíró (vagy akár imaginárius) nemzeti kultuszhelynek tekinthető, amely rendkívüli hatékonysággal képes a »nagy emberek« intézményesített tiszteletét a közösség önazonosságának megerősítésére átfordítani. A panteonizáció műszó nem csupán a Panthéonba (vagy valamely más, a nemzeti panteon státusára emelt objektumba, nekropoliszba stb.) történő bebocsáttatás procedúráját jelentheti, hanem általában a panteonképző nyelvi és nem nyelvi szertartások rendszerét, azaz a ceremóniális kommunikációnak azt a változatát, amely feladatát elsősorban a nemzet kollektív emlékezetét reprezentáló (imaginárius) dicscsarnok felépítésében és működtetésében látja.” Porkoláb Tibor: *„Nagyjainknak pantheonja épül”. Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*. Anonymus, Budapest, 2005, 5.

32 MUEKGyLt DF 1954/1051. 24. sz. Dávid Ferenc műveinek kiadását már Józán Miklós püspök is szorgalmazta, ugyancsak ő érvelt amellet is, hogy a nagy reformátornak Kolozsvárott szobrot állítsanak. „(...) És ha igazi emléket óhajtunk állítani a mi Dávid Ferencünknek, az egyházalapítónak, adjuk ki már egyszer összes műveit; hadd lássa meg a világ, hogy ki volt a XVI. században az isteni igazságra vezető kalauza a magyar Nemzetnek... S elhallgassanak végre azok a méltatlan támadások, amelyek legutóbb is érték az ő mocsoktalan emlékét... S azután álljon Kolozsvárt az ő életnagyságú szobra, hogy ez a törpe kor feltekinthessen nemes alakjára abban a városban, ahol szegénysorban születve, a lelki nagyság mintaképe gyanánt álljon a híres kerek kövön időtlen időig.” Józán Miklós: „A hit Isten ajándéka”. 375. évforduló. In *Unitárius Naptár 1944*. Id kiad. 19.

33 A kéziratok a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Nagykönyvtárában vannak a Péter Lajos hagyatékban, különálló jelzetük nincs.

mond kolozsvári és Péter Lajos székelykeresztúri tanárokat kérték fel a fordítások elvégzésére. Tudomásunk szerint Péter Lajos volt az, aki Dávid Ferenc műveinek tekintélyes részét lefordította és a kéziratokat a püspöknek átadta. Lőrinczi Mihályt 1959-ben letartóztatták, ezért a munkálatokban nem vehetett részt.)

A magyar kultúrához és az egyházi személyiségekhez kapcsolódó emlékünnepek jellegüknél fogva gyanúsak voltak. A kommunista államhatalom nem tartotta veszélytelennek a kollektív megemlékezés ilyen kinyilvánítását, de látványosan nem avatkozott bele az egyházközségi megemlékezésekbe, azt azonban már nem engedte, hogy egyházköri vagy egyetemes egyházi képviselő mellett Dávid Ferenc emléksírnál nagyobb szabású megmozdulást rendezzenek. A kultuszminisztériumhoz küldött jelentés szerint 1954. december 27-én a dévai várban Csifó Nagy László titkár, Kovács Lajos dékán, Gombási László petrozsényi unitárius, Fazakas Sándor dévai református lelkész jelenlétében emlék-istentiszteletet tartott Kiss Elek püspök. A kultuszminisztérium területi megbízottai – Suluțiu Francisc és Oprescu Constantin – az utolsó pillanatban, a püspök Dévára érkezésekor értesültek az előkészületekről. A jelentéstevők szerint a püspök beszédében Dávid Ferenc progresszív szellemét méltatta, és kiemelte, hogy a világon 20 millió unitárius vallja Dávid hitét. Egyebek mellett azt is elmondta, hogy az unitárius egyház hívei a békéért harcolnak, és mindent megtesznek a munkásosztály életszínvonalának emeléséért és a Román Népköztársaság felvirágoztatásáért, ugyanakkor megfogadta, hogy hitét megtartja, és arra biztatta híveit, hogy legyenek lojálisak az állam és a rendszer iránt.³⁴ A püspök előzetesen nem értesítette szándékáról sem a kultuszminisztériumot, sem a területi megbízottakat, így érthető, hogy megjelenése, prédikációja, majd az ezt követő koszorúzás elég nagy problémát okozott. November 15-ét, Dávid Ferenc halálának emléknapját 1955-ben Máthé Sándor újszékelyi lelkész javaslatára nyilvánították egyházi ünneppé. Az EKT kimondta, a Főtanács pedig megerősítette, hogy minden év november 15-én, „tekintet nélkül arra, hogy hétköznapra vagy vasárnapra esik-e, és háromszori harangozással ren-

34 „Între altele, episcopul Kiss și-a luat angajament față de memoria lui David Francisc că va merge cu tot elanul pe linia credinței întemeiate de David Francisc și va îndemna pe credincioși să fie loiali față de Stat și regim.” [Kiss püspök úr többek között ígéretet tett, hogy a dávidferenci hit szellemében fog munkálkodni, és arra biztatja a híveket, hogy legyenek hűségesek az államhoz és a rendszerhez.] Ministerul Cultelor dir. de Studii, dosar nr. 90. 1954. Vol. Nr. 13. Lucrări în legătură cu comemorarea a 375 ani de la moartea lui Francisc David 11 martie - 4 noiembrie 1954. 38.

des istentisztelet tartanak”.³⁵ Az ünnepségek gyülekezeti jellegének kidomborítása Dávid Ferenc népi alakjának megszületéséhez vezetett. A róla szerzett versek, dalok, prédikációk kialakítottak egy olyan sematikus képet, amely talán máig jelen van a népegyházban. Az 1954-ben pályadíjat nyert és minden egyházközségnek elküldött *Kinek mondanak engem az emberek?* című prédikáció is beilleszthető ebbe a keretbe. A szerző Gellérd Imre, a Márk evangéliuma 9. fejezete 27–29. versei alapján felépített beszédében a címben megfogalmazott kérdést Dávid Ferencre applikálta. Így lett Dávid Ferenc „a nép fia, a szabadság ügyének forradalmára, a tiszta evangéliumi kereszténység bajnoka, örök kereső, a haladás törvényének felfedője, a tagadás tagadója, Isten magyar prófétája”.³⁶

A hatalom hálójában. Az 1979. évi emléksinat előkészületei

A Dávid Ferenchez kapcsolódó emlékűnnepségek már 1910-ben túlléptek a felekezet- és országhatárokon. 1945 után az állambiztonság – a Siguranța, majd később a Securitate – figyelmét is az angol és amerikai hitestvérekkel büszkélkedő vallásfelekezetre irányították.

A Securitate 1947–1949 között készült összesítő jelentései szerint az erdélyi egyház a szupremációját a világ minden unitárius közössége fölött gyakorolja, az egyház püspökét pedig valamennyien vezetőjüknek tekintik.³⁷ A misztifikált és az erdélyi közösség vezető szerepét túlhangsúlyozó jelentések fontosabbnak állították be az unitárius egyház szerepét és nemzetközi kapcsolatait, mint amilyenek valójában voltak 1945 után. A világháború befejezését követő impérium- és ideológiaváltás miatt sem az újonnan választott püspök, Kiss Elek, sem az egyházvezetés nem tudta érdemben kihasználni nyugati kapcsolatait. Az Angliában és Amerikában tanult lelkészeket és teológiai tanárokat kémkedés gyanúja miatt állandóan figyelték és zaklatták, de a püspök megítélése sem volt éppen kedvező. Egy, az 1950-es években készült magyar nyelvű jelentés szerint Kiss Elek 1936-tól a nemzeti szocializmust, 1940–44 között pedig a magyar revizionista, sovén politikát támogatta. 1944–46 között kételkedett a demokratikus Romániában, és azt

35 MUEKGyLt DF 1955/197. 36.sz.

36 Uo. DF 1954/472. 23.sz.

37 „... biserica de bază este cea din România, episcopul ei fiind recunoscut drept cap al tuturor bisericilor unitariene din lume.” [az alapító egyháza itt van Romániában, és püspökét a többi unitárius egyházak vezetőjüknek tekintik] ACNSAS, Fond Documentar D 13080. Cultul Unitarian 1947–1949. 152.

hajtogatta, hogy nyugat nem fogadja el a keleti orientációt.³⁸ Püspökké választása után, a dr. Petru Grozához fűződő barátsága okán „fokozatosan megbékült a népi demokratikus rendszerrel, és többé már nem tekintette azt egy könnyen elmúló efemer jelenségnek. Általában a kommunistákkal szemben, amikor erre alkalma volt, az ellenszenvét kimutatta, s azokat olyanoknak tekintette, mint akik az egyházi életet meg akarják semmisíteni. Olyan alkalmakkor, amikor egyedül van a bizalmas egyházi körben, soha semmi mondanivalója nincs, amikor pedig ezt nem kerülheti el, akkor is rendesen mondanivalóját úgy csomagolja, hogy azt neki Groza, az unitárius egyház barátja mondta”.³⁹ Tény, hogy a püspök a dr. Petru Grozához fűződő baráti viszonyát felekezete javára kamatoztatta még akkor is, ha gesztusa sokak előtt árulásnak tűnt. A népi demokrácia éveiben engedelmeskedett a minisztériumból kapott utasításoknak, de hogy ezt lojalitásból vagy püspöki tisztségével járó kényszerből tette-e, a regionális megbízottak sem tudták eldönteni.⁴⁰ A minden vagyonából kiforgatott egyház vezetője a túlélés reményében kénytelen volt engedelmeskedni a Kultuszminisztériumtól (Ministerul Cultelor), majd az átrendezések során az Egyházügyi Hivaltól (Departamentul Cultelor) kapott utasításoknak. A Román Népköztársaság új alkotmányának elfogadása után a Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége 1949. június 1-jén, 592/1949. törvényerejű rendeletével jóváhagyta az unitárius egyház Szervezeti Szabályzatát. Az új *modus vivendi* teljesen leszűkítette a mozgásteret, és időszakosan megszüntetette a külföldi kapcsolatokat is. A nyugatbarát unitárius egyházi vezetés képviselői – Kovács Lajos, Erdő János, Simén Dániel, Lőrinczi Mihály, Csifó Nagy László – 1954-ben persona non gratának számítottak a kultuszminisztériumban. A regionális inspektor Rogojan Ioan és helyettese, Bujor Petru 1954. november 24-én készített jelentése mindannyiukról azt állítja, hogy megbízhatatlanok.⁴¹ (A Csifó csoportot – Kovács, Erdő, Simén, Lőrinczi – már korábban le akarták tar-

38 Ministerul Cultelor dir. de Studii, dosar nr. 90. 1954. Vol. Nr. 13. Lucrări în legătură cu comemorarea a 375 ani de la moartea lui Francisc David 11 martie - 4 noiembrie 1954. 29-30.

39 Uo. 29.

40 „Nu s-a putut totuși verifica pînă în prezent dacă cele solicitate sunt făcute din atașamentul lui față de regimul nostru de democrație populară sau mai mult din motiv de obligație din funcția pe care o deține.” [Jelen pillanatig nem sikerült megállapítani, hogy a fentieket a népi demokráciánk iránti elkötelezettségből vagy hivatali kötelezettségből tette.] Uo. 28.

41 Lásd a referátumot: Ministerul Cultelor dir. de Studii, dosar nr. 90. 1954. Vol. Nr. 13. Lucrări în legătură cu comemorarea a 375 ani de la moartea lui Francisc David 11 martie - 4 noiembrie 1954. 26-28.

tóztatni. 1952. november 28-án a kolozsvári Securitate igazgatóságához küldött terjedelmes jelentésben Nedelcu Mihai ezredes és Vancea Emil főhadnagy a kémkedéssel – Csifó, Simén, Lőrinczi, Kovács – és ellenforradalmi tevékenységgel – Erdő – gyanúsított személyek letartóztatását és elítélését kérték.⁴²⁾

A püspök a menteni, ami még menthető szellemében megpróbálta a lehető legjobb viszonyt kiépíteni a Kultuszminisztérium/Egyházügyi Hivatal vezetőivel és a különféle ügyosztályok igazgatóival. A stratégia nem bizonyult tartósnak és hatékonynak, az 1956-os forradalmat követő megtorlási hullám során bebizonyosodott, hogy a lojalitás és a püspök ún. jó kapcsolatai a hatalommal szemben semmit sem érnek. 1956 decemberében a Nagy Nemzetgyűlés elnöksége 725. számú dekrétumával átszervezte a kultuszminisztériumot. Ceaușescu hatalomra kerülése után, 1970. július 13-án a minisztertanács elfogadta és törvényerőre emelte az Egyházügyi Hivatal szervezését és működését szabályozó 334. sz. rendeletet, mely szerint: „az államigazgatás központi szerve, amely megvalósítja a felekezetek szervezésére és működésére vonatkozó állampolitikát”.⁴³ Ilyetén az Egyházügyi Hivatal nemcsak felügyelte és ellenőrizte a felekezeteket, hanem előterjesztése alapján a minisztertanács erősítette meg tiszttségükben a püspököket, egyházvezetőket.⁴⁴ Az egyházak élére csak azok az Egyházügyi Hivatal által előzetesen jóváhagyott jelöltek kerülhettek, akik vállalták Románia Szocialista Köztársaság politikájának nemzetközi propagálását.⁴⁵ Az Egyházügyi

42 „Propunem a se aproba reținerii numiților Csifó Nagy László, Erdő János, Kovács Lajos, Simén Dániel, Lőrinczi Mihály. Aceștia să fie anchetați pentru activitatea lor din trecut și prezent și trimiterea lor în fața justiției.” [Javasoljuk nevezettek letartóztatásának engedélyezését, múltbeli és jelenlegi tevékenységük kivizsgálását és a törvényszék elé állításukat.] ACNSAS I. 235723 vol. 1. 1–24.

43 Uo. „Organ central al administrației de stat, care înfăptuiește politica statului cu privire la organizarea și activitatea cultelor.” [Az államigazgatás központi szerve, mely a felekezetek szervezésére és működésére vonatkozó állami politika megvalósítója] Petcu, Adrian Nicolae: Activitatea Departamentului Cultelor în atenția securității (1970–1989). *Caietele CNSAS*, anul II. nr. 2(4)/2009, 69–120, 70–71.

44 Uo. „face recomandări pe care le supune Consiliului de Miniștri în legătură cu recunoașterea de către Consiliul de Stat a șefilor cultelor, precum și a conducătorilor de eparhii și a celor asimilați acestora.” [jóváhagyásra előterjesztést tesz a Minisztertanácshoz az egyházfők és egyházi vezetők kinevezésére.] 71.

45 „O preocupare permanentă a Departamentului o constituie îndrumarea și orientarea atență a delegațiilor cultelor din țară participante la diferite întruniri religioase internaționale, ca de pe pozițiile lor să promoveze principiile generale ale politicii externe a RSR în spiritul apărării suveranității și independenței naționale, a păcii și a colaborării între popoare, pentru instaurarea unei noi ordini economice în lume.

Hivatal és a Securitate felügyelete alatt fenntarthatták a nemzetközi kapcsolatok, konferenciákra utazhattak, külföldi tanulmányutakon vehettek részt. Ezek után már közhelyszámba megy kijelenteni, hogy 1972-ben a püspökválasztás merő formalitás volt.⁴⁶

„Simpozion 1979”

A Dávid Ferenc halálának 400. évfordulójára szervezett konferenciát és emlékzsinatot az Egyházügyi Hivatal saját propagandaeszközének tekintette. Az 1979 augusztusában megtartott rendezvények teljes programját az Egyházügyi Hivatal jóváhagyásával állították össze.⁴⁷ Ezt a kényszerű szerepet némiképp kiküszöbölendő, Jenei Dezső mérnök, tanácsstag, 1977-ben Dávid Ferenc panteonizációjára tett javaslatot. Azt indítványozta, hogy az egyház legfőbb vezető testületét alkotó Elnökség forduljon az UNESCO-

Totodată, cultele sunt îndrumate de a lua atitudine fermă împotriva tuturor încercărilor de denigrare a țării noastre pe tema unei pretinse lipse a libertății religioase, prin exprimări de poziții care să reflecteze realitățile vieții religioase interne din RSR și climatul ecumenic, de respect reciproc, ce caracterizează relațiile dintre ele. În același timp, suntem interesați ca diferite personalități religioase internaționale să facă vizite în România, pe de o parte pentru a-i apropia și a putea miza pe sprijinul lor în rezolvarea unor probleme ale noastre în străinătate, cât și pentru a se convinge personal și a putea vorbi, în mod obiectiv, despre realitățile vieții religioase din România.”

[A Hivatal állandó feladatai közé tartozik a nemzetközi vallásos rendezvényeken résztvevő küldöttségek megfelelő felkészítése, hogy képviselni tudják a Román Szocialista Köztársaság külpolitikájának alapelveit, a nemzeti szuverenitás és szabadság, a béke és a népek közötti együttműködés, valamint az új gazdasági világrend kialakításának szellemében. Emellett az egyházakat felkészíti arra, hogy határozottan állást foglaljanak a vallásszabadság feltételezett hiánya miatt az országot elmarasztaló kijelentésekkel szemben olyan megnyilvánulások által, melyek az RSZK belső vallásos életének valóságát, valamint a felekezetek közötti kölcsönös tiszteletet és az ökumenizmus szellemét tükrözik. Ugyanakkor érdekeltek vagyunk abban, hogy különböző, nemzetközileg elismert vallási személyiségek meglátogassák Romániát, egyrészt a közeledés és külföldi gondjaink megoldásának támogatására, másrészt, hogy személyesen is meggyőződjenek a romániai vallásos életéről, és ezek alapján nyilatkozzanak.] Uo. 83.

46 Az 1972. évi püspökválasztással kapcsolatosan lásd ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol. 10. pI. 27–34, 40–41.

47 A többször is átszervezett Egyházügyi Hivatal 1977-től kezdődően három ügyosztállyal (direcții) működött, az ún. Egyházi ügyosztály (Direcția relații culte) feladata a felekezetek megfigyelése és ellenőrzése (supraveghere și control) volt. A második az ún. személyzeti és oktatási, a harmadik pedig a gazdasági ügyekért felelős ügyosztály volt. Működésének mechanizmusáról lásd Petcu: i. m.

hoz azért, hogy Dávid Ferenc halálának 400. évfordulója bekerüljön az 1979. évi történelmi és művelődési évfordulók naptárába.⁴⁸ Jenei úgy gondolhatta, hogy az unitárius világszervezet (IARF)⁴⁹ UNESCO-hoz delegált képviselőjén keresztül, Dávid Ferenc nemzetközi jelentősége kiemelésével, az erdélyi unitárius egyház lépéselőnybe kerülne az Egyházügyi Hivatallal szemben. Jenei emlékezett arra, hogy 1968-ban, az egyház fennállásának 400. évfordulóján az Egyházügyi Hivatal elutasította az IARF Kolozsváron tartandó konferenciáját, és csak a turistalátogatásokat hagyták jóvá. Az 1970-es években az IARF két ízben is Kolozsvárra látogatott: 1974-ben az IARF végrehajtó bizottsága ülésezett a városban, 1977-ben pedig regionális teológiai konferenciát tartottak. Nem tudjuk, legalábbis az EKT jegyzőkönyvében nincs nyoma annak, hogy Jenei Dezső javaslatát az elnökség pártolólá az IARF elé terjesztette volna.

A tudományos emlékülés és a zsinat előkészítése 1978. március 16-án dr. Erdő János főjegyzőnek az EKT-hoz intézett 10 pontos javaslatával kezdődött.⁵⁰ Erdő beadványában már rögzítette az időpontot, a helyszínt, és válaszolta a szimpózium és emlékzsinat programját. A megemlékező szertartások közösségerősítő jellegét érzékelve javasolta, hogy az évforduló emlékére az egyház a hívek és a lelkészek önkéntes adakozásából a Kőhalom-Homoród-i unitáriusok részére biztosítson megfelelő istentiszteleti helyiséget.⁵¹

A június 29-én tartott elnökségi értekezlet azonnali hatállyal elrendelte az Egyházügyi Hivatal tájékoztatását az emlékzsinat tárgyában. A hivatal elnökének - Ion Roșianu - hallgatólagos beleegyezésére hivatkozva mellé-

48 Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve 1972. X. 5. - 1983. XII. 1. (Kézirat) Lelőhely: MUEKGyLt, Kolozsvár, 1977. március 24. 1. sz. Jegyzőkönyv 43.§.

49 International Assotiation for Religious Freedom (IARF) a nemzetközi unitárius és szabadelvű egyházakat, közösségeket tömörítő civil szervezet 1900-ban alakult Bostonban. Eredeti nevét (International Council of Unitarian and Other Liberal Religious Thinkers) 1930-ban megváltoztatták (International Assotiation for Liberal Christianity and Religious Freedom), majd amikor 1969-ben egy liberális buddhista csoport csatlakozott a szervezethez, nevüket a ma is használatos IARF-re változtatták. A szervezet célkitűzései közé tartozott a béke és szociális igazságosság hirdetése, a világvallások közötti dialógus szorgalmazása. A szervezet elnökei és titkárai többször is meglátogatták Romániát. Lásd. Dr. Szabó Árpád - Molnár B. Lehel: Role of the Unitarian Church of Transylvania. In: *Centennial Reflections. International Assotiation for Religious Freedom. 1999-2000*, Uitgeverij Van Gorcum, Assen, 2001, 107-111.

50 MUEKGyLt II/A-40. 1978/1004. 4. sz.

51 Uo. II/A-40 1978/1004. 4. sz.

kelték az emlékünnepség és zsinat tervezetét. Októberben részletes jelentést küldtek, amelyben kitértek Dávid Ferenc személyiségének értékelésére, a szervezendő tudományos ülészak előadóinak bemutatására.⁵² Az előkészületeket a Securitate is figyelemmel követte. 1978. november 11-én Bica Nicolae alezredes az Állambiztonsági Főigazgatóság belföldi hírszerzésért felelős I. számú igazgatóságához (Ministerul de Interne Departamentul Securității Statului, Direcția I.) küldött jegyzetében⁵³ rámutatott az ünnepséggel járó előnyökre, és kijelölte a tennivalókat. A 400 éves ünnepségsorozat újabb alkalom arra, hogy a külföldi résztvevők valós információkat kapjanak a romániai vallásszabadságról és az együtt élő nemzetiségek, különösen a magyarok helyzetéről. A külföldi résztvevőket a személyes beszélgetések pozitívan befolyásolhatják, ezzel is ellensúlyozva a magyar emigráció irredenta megnyilvánulásait. Kovács Lajos püspöki és IARF elnöki minőségében jó szolgálatot tett ezek leszerelésében. A fentiek alapján Bica alezredes javallotta az ünnepségek megszervezését.⁵⁴

52 Uo. 1978/1003. 4. sz.

53 ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol. 10. pII. 162–163.

54 „Episcopul Kovács Lajos, inclusiv în calitate de președinte al IARF din ultimii patru ani, a realizat o serie de contacte cu kongresmenii americani și alte personalități cu influență, prezentându-le în mod realist rezolvare echitabilă din toate punctele de vedere a problemei naționale în țara noastră și contribuind prin aceasta la contracararea efectului acțiunilor naționalist-iredentiste ale emigrației maghiare din SUA și Canada. Organizarea festivităților preconizate va oferi prilejul ca o serie de personalități ce vor participa să fie puse în contact nemijlocit cu realitățile din țara noastră, atât pe planul libertăților religioase, de conștiință, cât mai ales cu privire la situația naționalităților conlocuitoare și în primul rând a celei maghiare.

De asemenea, vor putea fi selecționate unele personalități asupra cărora, prin măsuri complexe, să se desfășoare un proces de influențare pozitivă, de exploatare informativă și capacitatea lor la acțiuni de ripostă față de susținerea naționalist-iredentiste ale emigrației maghiare. În acest context apreciem ca utilă organizarea festivităților comemorării a 400 de ani de la moartea episcopului unitarian Dávid Ferenc.”

[Kovács Lajos püspök, úgy is mint az IARF elnöke, az utóbbi négy évben amerikai kongresszusi képviselőkkel és neves személyiségekkel alakított ki jó kapcsolatokat, és valóban mutatta be a nemzetiségi kérdés méltányos megoldását országunkban, ezzel is ellensúlyozva az amerikai és kanadai magyar emigráció nacionalista-irredenta megnyilvánulásait. A tervezett ünnepségek megszervezése lehetőséget nyújt, hogy a résztvevő személyiségek megtapasztalják a valóságot a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint a kisebbségek, főleg a magyarság helyzetét illetően. Ugyanakkor lehetőség lesz kiválasztani olyan egyéniségeket, akikre összetettebb eszközökkel pozitív hatást lehet gyakorolni, információkat szerezni és meggyőzni őket a nacionalista-irredenta magyar emigráció elleni fellépésre. Ebben a helyzetben hasznosnak tartjuk a Dávid

1979. január 19-én dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző, dr. Szabó Árpád teológiai tanár, András György és Sebe Ferenc előadók megbeszélést tartottak, melynek keretében pontosították a tárgysorozatot, és megállapították az egyház tennivalóit.⁵⁵ Felkérték az előadókat,⁵⁶ rögzítették a programot, és összeállították a külföldről meghívandók jegyzékét. Tárgyalásokat kezdeményeztek a Nemzeti Kincstár (Patrimoniul Național) bukaresti igazgatóságával (Consiliul Culturii și Educației Socialiste) Körös-fői Kriesch Aladár *A vallásszabadság kihirdetése 1568-ban* című monumentális festménye restaurálása tárgyában. A Tordán őrzött festményt a zsinat idejére Kolozsvárra szeretnék volna szállíttatni. Ezen elképzelés nem valósult meg, de a festményt az egyház közbenjárására restauráltatták, és a tordai városi múzeumban 1979 augusztusában kiállították. Július 3-án az Egyházügyi Hivatal aligazgatója, Iulian Sorin kérte, hogy a napirenden szereplő valamennyi előadás eredeti szövegét és fordítását július 15-ig terjesszék fel jóváhagyásra.⁵⁷ A határidőt ugyan nem sikerült tartani, de augusztus 2-ig az Egyházügyi Hivatal rendelkezésére állt a szimpóziumon és a zsinaton elhangzó minden előadás, köszöntőbeszéd, prédikáció, úrvacsorai agenda és természetesen a zsinat ünnepi nyilatkozata is. Augusztus 7-én újabb megbeszélést folytattak Eugen Munteanu igazgatóval, Ion Negoi osztályvezetővel és Szabó Ferenc inspektorral. A tanácskozásokról készült egyházi jelentésből⁵⁸ már sejthető, hogy az Egyházügyi Hivatal együtt dolgozott a Securitate-val, és ez utóbbi minden, a konferenciával kapcsolatos információt megkapott. Az, hogy a Securitate ún. társadalmi megbízottjait (sursa) is foglalkoztatta, nem eredményezett jelentős információtöbbletet. A külföldi képviselők, illetve a fogadáson és közebéden résztvevők teljes névjegyzékét hivatalosan is felterjesztették, és az megegyezett a megbízottak adta információkkal. Az Egyházügyi Hivatal képviselői Eugen Munteanu igazgató, Szabó Ferenc főinspektor, David Gheorghe Maros megyei területi inspektor és

Ferenc unitárius püspök halálának 400 éves évfordulójára szervezett megemlékezéseket.] ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol. 10. pII. 162-163. Lásd még az 1977-ben írott jelentést is Uo. 156-157.

55 MUEKGyLt II/A-40. 1192/1979. 83. sz.

56 Diether Gehrmann, az IARF főtitkára (a szimpóziumon nem ő, hanem Carolyn Howlett, az IARF elnöknője adott elő), dr. Erdő János főjegyző, dr. Ferencz József budapesti unitárius püspök, John McLachlan angliai unitárius lelkész, John C. Godbay, a chicagói Meadville-Lombard teológiai intézet tanára, Bernard Raymond svájci lelkész (nem ő tartott előadást, hanem dr. André Gounelle, a montpellier-i egyetem professzora), és Dusan Kafka, a csehszlovákiai unitárius egyház vezetője.

57 MUEKGyLt II/A-40. 1979/909. 39. sz.

58 Uo. 1979/1091. 70. sz.

Negoi Ioan igazgató⁵⁹ mindvégig jelen voltak az eseményeken, így ők már a helyszínen tájékozódtak. Az előadások szövegét is ismerték, a félreérthető kifejezéseket pedig már a fordítók kiigazították. Olyan szinten működött az öncenzúra, hogy az Egyházügyi Hivatal igazgatójának, Munteanunak már csak azt kellett meghagyni, hogy az ünnepségek megtartásánál ne mozgósítsanak túl nagy tömeget, a rendezvények ne keltsenek feltűnést, legyenek méltóságteljesek, „mint ahogy azt az Unitárius Egyház részéről már eddig is tapasztalták”.⁶⁰

Az ünnepségek időpontjának közeledtével a Securitate Kolozsvár Megyei Felügyelősége (Inspectoratul Județean Cluj) is felkészült a vendégek fogadására. 1979. augusztus 3-án Constantin Ioana vezérőrnagy és az I/B igazgatóság vezetője, Oprea Florian alezredes jelentették, milyen ellenintézkedéseket foganatosítottak.⁶¹ A jelentés Bica alezredeshez került. A szervezők már eleve úgy állították össze a programot, hogy a külföldi résztvevőket pozitívan befolyásolják. Ennek volt része az Aranyos menti unitárius egyházközségek meglátogatása – Torda, Siménfalva, Várfalva, Aranyosrákos, Kövend, Torockó –, a dévai kirándulás, a hátszegi rezervátum és a hunyadi vár meglátogatása, a kolozsvári templomi hangverseny, a püspök által adott fogadás. A társadalmi megbízottak/informátorok közül „Scriptologul” feladata volt azoknak a hazai előadóknak és szónokoknak a kiválasztása, akik lojálisak a rendszerhez. Ő felelt az előadások, felszólalások, prédikációk, pohárköszöntők szövegéért. Ezeket a tartótsízt is megkapta, valószínűleg nem csak a közvetlen megbízott, hanem az Egyházügyi Hivatal is közvetítette a szövegeket. „Ambrus”, „Incze” és „Prodan” fedőnevű informátorok feladata volt az angol és francia beszédek magyar, illetve a magyar beszédek angol nyelvre fordítani. A Securitate stratégiája nyilvánvaló volt: kiküszöbölni a félreérthető részeket. Az Egyházügyi Hivatal jóváhagyása után ezek a magyar, illetve angol fordítások kerülhettek 100–100 példányban sokszorosításra.

A belügyminisztérium kolozsvári igazgatósága augusztus 3-án készült el a „Simpozionul” fedőnevű intézkedési tervvel (plan de măsură).⁶² A I. igazgatóság részéről Bica Nicolae alezredes, a kolozsvári felügyelőség részéről pedig Ungvári József őrnagy látta el kézjegyével a dokumentumot, és Oprea Florian alezredes hagyta jóvá. Valószínűleg Ungvári volt a terv összeállítója, a kolozsvári egyházak az ő felügyelete alá tartoztak. Az intézkedési terv

59 Uo. 1979/883. 31. sz. A felsoroltak közül Munteanu és Negoi belügyis tiszték.

60 Uo. 1979/1091. 70. sz.

61 ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol. 10. pII. 149–150.

62 Uo. 146–148.

szerint 70–80 kiküldött érkezik Kolozsvárra: az Egyesült Államokból, a két Németországból, Hollandiából, Svájcban, Angliából és Csehszlovákiából. A vendégek közül 13 személyt név szerint is felsorolnak, és megnevezik a Securitate preventív jellegű feladatait:

1. A tiltott irodalom terjesztésének megelőzése.⁶³ (Jakab Jenő magyarországi unitárius lelkésztől a határon elkobozták Erdély történetét.)

2. Az unitárius és protestáns informátorok, bizalmi személyek felkészítése, kiképzése különösen a romániai vallásszabadság és az együtt élő nemzetiségek jogainak kérdésében.⁶⁴

3. Az I. igazgatóság felkészíti a belföldi hírszerzés azon brassói, hunyadi, hargitai, Fehér és Maros megyei informátorait, akik részt vesznek az ünnepeken.

4. Az Egyházügyi Hivatal felelős személyeit, valamint a helyi megbízottakat utasítani fogják, hogy gondoskodjanak az események megfelelő lefolyásáról. A be nem szervezett unitárius és protestáns résztvevőket megfelelő magatartásra kell inteni.⁶⁵

5. Minden külföldi képviselő mellé beosztanak legalább két informátort. A következő személyeket és megbízottaikat nevesítik:

1. Szabó László – „Scriptologul”, „Ambrus” és „Szabó”;
2. dr. Carolyn Howlet – „Scriptologul”, „Ambrus” és „Molnár”;
3. dr. Donald Sz. Harrington – „Scriptologul”, „Ambrus”, „Ürmösi” és „Csoma”;
4. Diether Gehrman – „Incze”, „Petrisor” és „Nagy”;
5. Ferencz József – „Petrisor” és „Avramescu”;
6. Gyarmati György – „Scriptologul”, „Csoma”, „Inacu” (Bica alezredésé) és „Incze”;
7. Szent-Iványi Sándor – „Incze” és „Petrisor”;
8. dr. Herbert Todt – „Ambrus”, „Incze” és „Nagy”
9. Koos Lajos – „Scriptologul”, „Ambrus”, „Ürmösi” és „Petrisor”

63 „Prevenirea introducerii și difuzării unor lucrări și a altor materiale cu conținut neavenit țării noastre.” [Megakadályozni az országnak nem kívánatos előadások és anyagok behozatalát és terjesztését.] Uo.

64 „... să fie abordate și aspecte privind posibilitățile oferite naționalităților conlocuitoare pt. o viață materială și spirituală înfloritoare.” [... legyenek olyan nézőpontok is, melyek bemutatják a kisebbségek lehetőségeit anyagi és lelki életük fejlődésére.] Uo.

65 „...de a capacita și pe alți membrii ai cultului unitarian și protestant autohtoni care nu fac parte din rețeaua informativă, să adopte o atitudine corespunzătoare și să contribuie la realizarea celor preconizate.” [... rávenni a helyi protestáns és unitárius felekezetek be nem szervezett híveit is, hogy megfelelő magatartást tanúsítsanak, és hozzájáruljanak az előírányzottak kivitelezéséhez.] Uo.

6. Az ünnepek és kirándulások során „Scriptologul”, „Ürmösi”, „Csoma”, „Szabo”, „Ambrus” és „Petrisor” feladata:

- elejét venni annak, hogy a látogatók Romániát kompromittáló információkhoz vagy anyaghoz jussanak;

- biztosítani a résztvevők reális és objektív tájékoztatását az ország helyzetét illetően;

- pozitívan befolyásolni a résztvevőket, és lehetővé tenni számukra, hogy megtapasztalják a román állam biztosította vallásszabadságot. Hassanak oda, hogy a résztvevők megtapasztalják azokat az anyagi és szellemi javakat, melyek az együtt élő nemzetiségek számára teljes jogegyenlőséget biztosítanak.

7. A külföldi lelkészeknek lehetővé kell tenni, hogy mind Kolozsváron, mind vidéken prédikálhassanak.

8. „Petrescu” újságíró részvételét elő kell készíteni. Feladata: interjút készíteni a jeles személyiségekkel, majd közzé tenni a magyar nyelvű helyi sajtóban.

9. A vendégek írják be élményeiket a püspök és a meglátogatott intézmények vendégkönyvébe.

10. „Scriptologul” társadalmi megbízottn keresztül fotóalbum készítenő a résztvevőkről.

11. „Scriptologul”, „Petrisor”, „Ambrus”, „Ürmösi” és „Redactorul” feladata, hogy a külföldi résztvevők a vallásos és a magyar emigráció sajtóorgánumaiban objektíven tájékoztassanak a romániai valóságról és a kisebbségek jogairól.

12. Kolozsváron, a gyanúsnak számító külföldi vendégek szálláshelyén a III. kémelhárítási igazgatóság és az ún. különleges egységek, az „S” (a postai forgalom ellenőrzése) és „T” (telefonos és videó-alapú figyelőrendszerek elhelyezése) intézkednek, ha a szükség megkívánja.

13. A Hunyad és a Maros megyei felügyelőségek időben tájékoztatják a szervezendő kirándulásokról, a megfelelő intézkedések foganatosítása érdekében.

14. A megfelelő biztonság és védelem érdekében együttműködnek a helyi rendőrörsökkel.

A rendkívüli eseteket, valamint az akció végeredményét az I. sz. igazgatóságnál jelentik.

A kolozsváriakkal egy időben a Hunyad megyei felügyelőség is elkészítette a „400” fedőnevű akciótervét.⁶⁶ Az intézkedési tervet Kovacs Ladislau őrnagy, szakértő (ofiter specialist I), állította össze, és Petrescu Constantin

66 ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol.10. pII. 134-137.

osztályvezető ellenjegyezte. Eszerint kb. 100 külföldi vendég érkezik a megye területére, köztük a magyar emigráció néhány vezéregyénisége. Az AEÁ-ból a következők kerültek a Securitate célkeresztjébe: Szabó László, az Occidental Press igazgatója,⁶⁷ Szent-Iványi Sándor lelkész (egyébként ő nem vett részt az ünnepeken), Carolyn Howlett jogász, az IARF elnöke. Svájcból Gyarmathy György, és Németországból Dieter Gerhmann, Magyarországról pedig Koos Lajos és Ferencz József. Az országellenes megnyilvánulások megelőzéséért a következő intézkedéseket foganatosították: A külföldi résztvevők megfigyelése „Orban Nelu”, „Voicu Nicolae”, „Dávid”, „Takacs Ioan”, „Paun Teodor” és „Victor” társadalmi megbízottak feladata volt. A vendéglőkben és a Hunyad megyei szállodákban „David”, „Mihai”, „Felix”, „Iohanna” és „Marcu” felügyelt. 13-án és 14-én elrendelték Szabó László amerikai állampolgár követését. A „400” kód érintette megyék – Kovászna, Maros, Hunyad és Kolozs – igazgatóságai állandó kapcsolatot tartottak. A megyei múzeum idegen nyelveket is beszélő dolgozóinak a feladata volt a külföldi turisták megfelelő informálása Románia történetéről.

Ilyen előkészületek mellett került sor 1979. augusztus 11–13. között Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulójának megünneplésére.⁶⁸

Üzenet és befogadás

Úgy gondoljuk, hogy a nemzetközi részvételre alapozott ünnepek üzenete az unitárius közösségek számára félreérthetetlen volt. Október 1-jén az EKT körlevélben hívta fel az egyházközösségeket, hogy „amennyiben lehetséges”, november 15-én vagy 11-én, esetleg 18-án ünnepi istentisztelet keretében emlékezzenek meg Dávid Ferenc halálának 400. évfordulójáról. „Az egyházközösségek elsőrendű feladata méltó megemlékezést tartani a jelzett napok egyikén”,⁶⁹ ezért mellékelve megküldték Kovács Lajos püspök emlékbeszédét és a Zsinati Főtanács ünnepi nyilatkozatát. (December 1-jéig az egyházközösségeknek jelentést kellett tenniük az EKT-nak az ünnepek lefolyásáról.) A püspök beszédének többszörösen bővített zárómön-

67 A magyar emigráció fontos könyvkiadója. Szabó László az Amerika Hangja egyik szerkesztőjeként is dolgozott.

68 Az IARF szervezésében érkező, illetve a magánúton itt tartózkodó külföldi vendégek részére augusztus 12-én társaskirándulást szerveztek az Aranyos menti egyházközösségekbe. Még nem volt alkalmunk minden érintett egyházközösség lelkészének jelentését tanulmányozni, ezért e kérdésben nem tudunk részletes adatokkal szolgálni.

69 MUEKGyLt II/A-40. 1979/1245. 85.sz.

data kódolta azt az üzenetet, amit az unitárius hívek leegyszerűsítve úgy fordítottak le, hogy a világon 20 millió unitárius él, és mindannyian Dávid Ferencet tekintik alapítójuknak.⁷⁰ A 400 éves ünnepségnek volt azonban gondosabban kódolt üzenete is, ez pedig a zsinat ünnepi nyilatkozatában olvasható.

A nyilatkozat szerzője minden valószínűség szerint Erdő János főjegyző lehetett. A manifesztumnak is tekinthető szöveg bevezető részében kegyeletes hangnemben emlékeztek a 16. század bátor, hitvalló radikális reformátorára, és „a tiszta jézusi kereszténység helyreállításának önfeláldozó munkását, a lelkiismereti szabadság és vallásos türelem prófétáját, az erdélyi Unitárius Egyház megalapítóját”⁷¹ méltatták. „Dávid Ferenc Jézus szolgájának vallotta magát, aki a 16. század vallási és társadalmi forrongásában, a hitvi-

70 „Ezen a boldog napon, amikor mi, egyházunk Zsinati Főtanácsának tagjai és ez a gyülekezet együtt ünnepel Világszervezetünk, unitárius és nem unitárius, de haladó szellemű, keresztény és nem keresztény, mintegy 20 millió, vallásos hívő embert képviselő vezetőivel, tegyük ünnepélyes tanúbizonyságot arról, hogy a humanizmus és az örök reformáció magasztos szellemében, Istenünket áhítatos, buzgó lélekkel imádvá, öntudatos felelősségérzettel és szent hivatástudattal, egy akarattal, evangéliumi lelkiülettel részt kívánunk venni minden olyan nemes kezdeményezésben és magasztos célkitűzésben, amely a népek, nemzetek és felekezetek egymás iránti békességének, megértésének és testvériségének minél teljesebb megvalósulását kívánja szolgálni az egész világon.” Kovács Lajos: Emlékbeszéd a Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulója alkalmából 1979. augusztus 12-én tartott Zsinati Főtanács ülésén. *Keresztény Magvető*, 1979. 2-3. sz., 99-103., 103. http://epa.oszk.hu/02100/02190/00115/pdf/KM_1979_02-03_099.pdf.

71 „Az Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa, Isten iránti mély hálával és a múlt nagyjainak, az előttünk járó útmutatóknak kijáró igaz tisztelettel emlékezik meg Dávid Ferencről, halálának 400. évfordulója alkalmából.

A kegyeletes emlékezésben felidézzük a 16. század bátor, hitvalló radikális reformátorát, a tiszta jézusi kereszténység helyreállításának önfeláldozó munkását, a lelkiismereti szabadság és vallásos türelem prófétáját, az erdélyi Unitárius Egyház megalapítóját. Dávid Ferenc Jézus szolgájának vallotta magát, aki a 16. század vallási és társadalmi forrongásában, a hitviták tüzeiben mindvégig megmaradt Isten és ember szolgálatában Istenországa munkásának. Ezért a meggyőződéséért, az evangélium igazságának kereséséért 1579. november 15-én mártírhálált kellett elszenvednie Déva vár börtönében. Halála azonban nem bukást, hanem életet jelentett. A Jézus tanításai alapján megalakult Unitárius Egyház életképesnek bizonyult; bár az üldözések, szenvedések és veszteségek hosszú során kellett keresztülmennie, mégis fennmaradt, és odaadással végzi az evangélium szerint szolgálatát.

Az emlékezés ünnepi hangulatában tekintetünket a ma és holnap felé irányítjuk. Megelégedéssel állapítjuk meg, hogy országunkban a lelkiismeret- és vallásszabadság alkotmányosan biztosított valósággá vált. A vallásfelekezetek közötti türelmetlenség

ták tüzeben mindvégig megmaradt Isten és ember szolgálatában, Istenországa munkásának. Ezért a meggyőződéséért, az evangélium igazságának kereséséért mártírhálált kellett elszenvednie” – folytatódott a nyilatkozat. A szöveg aktualizálása a romániai olvasónak nem okozhatott különösebb gondot. Az 1970-es évek végének „társadalmi forrongásában” meg kell maradni az Isten és ember szolgálatában. Aki ezek mellett meg tud maradni, az a bukásban is megdicsőül. Dávidnak mártírhálált kellett elszenvednie Déva várbörtönében, de halála nem bukást, hanem életet jelentett, mert a jézusi tanításra épült unitárius egyház az üldözések, veszteségek dacára is „fennmaradt és végzi az evangélium szerinti szolgálatot”. Az ünnepi nyilatkozat szövegébe kötelező volt becsomagolni a fennálló társadalmi rend iránt kinyilvánított lojalitást is. Íme: „Az emlékezés ünnepi hangulatában tekintetünket a ma és a holnap felé irányítjuk. Megelégedéssel állapítjuk meg, hogy országunkban a lelkiismeret- és vallásszabadság alkotmányosan biztosított valósággá vált. A vallásfelekezetek közötti türelmetlenség a múlté lett. Az ország minden állampolgára, az egyházak hívei szabadon gyakorolhatják vallásos életüket.”⁷² Az idézett szöveg majdnem szó szerinti átvétele az 1968-ban az unitárius egyház fennállásának 400. évfordulóján kiadott nyilatkozatban foglaltaknak.⁷³ Jó adag ironia is van abban, amit a to-

a múlté lett. Az ország minden állampolgára, az egyházak hívei szabadon gyakorolhatják vallásos életüket.

Szilárd meggyőződésünk, hogy a történelem mindig üzen valami éppen most fontosat napjainknak. Mi is magunkénak valljuk a tegnaptól azt, ami a jelen felé is mutat. Dávid Ferenc szellemi örökségének és hitvalló őseinknek szellemében az eddiginél is fokozottabb mértékben kívánjuk Istent és embertársainkat szolgálni, a népek és nemzetek egyetértéséért küzdeni, a békeség és szeretet, az egymás iránti türelem, jóakarát és megértés, az Istenországa megvalósításáért dolgozni. Ez a mi hivatásunk, ezt valljuk és vállaljuk azzal a meggyőződéssel, hogy »semmi hatalom nem fogja az igazságot feltartóztatni«.

Ezzel a fogadalommal emlékezünk Dávid Ferencre, halálának 400. évfordulóján. Erre kérjük a mi egy Istenünk áldását és segítségét.”

Az Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa augusztus 12-én Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulóján tartott gyűlésnek ünnepi nyilatkozata. Aláírta: Dr. Kovács Lajos püspök, Dr. Barabássy László főgondnok, Dr. Erdő János főjegyző. *Keresztény Magvető*, 1979. 4. sz., 213. http://epa.oszk.hu/02100/02190/00116/pdf/KM_1979_04_213.pdf.

72 Uo.

73 „Az emlékezés ünnepi hangulatában egyházunk 400 éves történetét idézve, tekintetünket a ma és a holnap felé irányítjuk. Megelégedéssel állapítjuk meg, hogy országunkban a hit- és lelkiismeret-szabadság alkotmányosan biztosított valósággá lett. Jól esik arra gondolnunk, hogy hazánkban a különböző vallásfelekezetek közötti ellenségeskedés a múlté, az egyházak, sajátos szerepük betöltése mellett, támogatják egymás

vábbiakban deklaráltak, mert ezek után azt nyilatkozni, hogy a „történelem mindig üzen valami éppen most fontosat”, azt is jelentette, hogy nem a megismételt hűségnyilatkozat az, ami éppen fontos. „Mi magunkénak valljuk a tegnaptól azt, ami a jelen felé is mutat” – 1968 óta eltelt 11 év, és a tegnaptól a jelen felé nem a kényszeredetten újraismételt nyilatkozatfoszlány mutat, hanem „Dávid Ferenc szellemi örökségének és hitvalló őseinknek szelleme”, ezért kiemelkedően fontos az Isten és emberszolgálatra tett ígéret. A népek és nemzetek egyetértése, a békesség és szeretet, az egymás iránti türelem, jóakarát és megértés olyan keresztény erények, melyeket már nem kompromisszumok révén, hanem szilárd meggyőződéssel vállalhattak az egyház előjárói. Tették mindezt annak meggyőződésében, „hogy semmi hatalom nem fogja az igazságot feltartóztatni”. A Dávid Ferencnek tulajdonított „testamentum” záró akkordként való leütése a teljes diskurzust áthangozta, és annak reménységében erősítette meg az unitárius közösségeket, hogy nem a bukás, a kisebbségi lét, a megpróbáltatások sorozata a felekezet osztályrésze, hanem az előbb-utóbb minden földi hatalmasságot legyőző Igazság.

Az IARF és a külföldi képviselők üzenete

A szimpóziumon és a zsinaton felszólaló külföldi vendégek beszédei az Egyházügyi Hivatal illetékeseihez kerültek, az unitárius egyház levéltárában nem maradtak fenn sem a fordítások, sem az eredeti szövegek,⁷⁴ ezért ezek elemzését a *Keresztény Magvető*ben közzétett részletek és a Securitate összesítő jelentései alapján próbáljuk meg elvégezni. Augusztus 11-én a Dávid Ferenc-szimpózium kül- és belföldi résztvevőit Kovács Lajos üdvözölte, és egyebek között ezeket mondta: „Elmondhatom nagy meglepéssel és végtelen örömmel, hogy figyelmesen átolvasva ezeket az előadásokat, úgy találtam, hogy azok értékes hozzájárulások Dávid Ferenc életmunkája megértéséhez és ahhoz az üzenethez, amely felénk, ma élő szabadelvű vallásos emberekhez szól.”⁷⁵

törekvéseit, és ma minden állampolgár szabadon gyakorolhatja vallásos életét.” A Zsinati Főtanács nyilatkozata. Aláírta: Dr. Kiss Elek püspök, Dr. Mikó Imre főgondnok, Dr. Kovács Lajos főjegyző. *Keresztény Magvető* 1971. 1–2. sz., 24–25. http://epa.oszk.hu/02100/02190/00093/pdf/KM_1971_01-02_024.pdf.

74 Egyetlen beszédnek, a Gounelle professzor francia nyelvű rövid előadásának szövege van meg csak a MUEKGyLt-ban.

75 Szabó Árpád: Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulójának megünneplése. *Keresztény Magvető*, 1979. 4. sz., 199–212., 199. <http://epa.oszk.hu/02100/02190/00116/>

Miért kellett az egyház vezetőjének a tudományos konferencián elhangzó előadásokat előzőleg „figyelmesen elolvasni”, és miért hívta fel a résztvevők figyelmét a „ma élő szabadelvű vallásos emberekhez” szóló üzenet aktualitására? Nem akarunk semmit belemagyarázni a szövegbe, de mégiscsak arról van szó, hogy a sorok között rejtette el üzenetét a püspök. Kénytelen volt az előadásokat elolvasni és cenzúrázni, de mindezt feltehetően megértették a „ma élő szabadelvű vallásos emberek”. A püspököt követő első előadó, Carolyn Howlett, az IARF elnöknője beszédében – csak magyar szemelvények állnak rendelkezésünkre – egyebek mellett ezeket mondta:

„Tiszteletünket fejezzük ki iránta [Dávid Ferenc] azért, hogy hajlandó volt követni meggyőződését, nem gondolt a következményekkel, és azért is, hogy volt bátorsága megvédeni azt, amit elért.”⁷⁶ Természetesen, a sorok Dávid Ferencre vonatkoznak, nehezen hihető azonban, hogy az angolul beszélő elit ne értette volna a „meggyőződésre” és a „bátorságra” tett utalást. „Azért jöttünk, hogy hódoljunk az önök országa unitárius egyházának hőse előtt, aki nem csupán az önöké. Mi helyet követelünk számára a világon bárhol élő unitáriusok panteonjában (...). Ő ihletője mindenfajta kisebbségnek.” Az angol eredeti hiányában nem tudjuk pontosan, hogy ihletésről volt-e pusztán szó, vagy pedig a kisebbségek szószólójáról, esetleg közbenjárójáról. Az *Unitárius Élet*ben, a Magyarországi Unitárius Egyház folyóiratában megjelent tudósítás szerint a Budapesten szervezett emlékünnepeken, augusztus 9-én, az elnökasszony hasonló beszédet mondott: „Dávid Ferenc nem csak az unitáriusoknak a hőse. Példája ma megbecsülést élvez mindenütt, ahol szabadon hirdetik a vallási tanításokat. A kisebbség szószólója volt. Nekünk is az Ő példája ad erőt arra, hogy meggyőződésünkhöz hűségesek maradjunk.”⁷⁷ Erdő János és Ferencz József előadásaikban nem mondtak semmi olyat, amit bárki félreérthetett volna. A következő előadó, John McLachlan az erdélyi és az angol unitárius egyház kapcsolatairól tartott expozéjában felelevenítette a két egyház 1918–1919-ben fenntartott kapcsolatát,⁷⁸ és nyíltan utalt arra, hogy az erdélyi unitáriusok kisebbségi sérelmeiket az angol és az amerikai hittestvérek elé tárták. A kisebbségi sérel-

pdf/KM_1979_04_199.pdf.

76 Uo. 200.

77 *Unitárius Élet*, 1979. szeptember-október, 5.sz.

78 McLachlan John: Links between Transylvania and British Unitarians from the Seventeenth Century Onwards. (A paper read at the „Francis David Symposium” in Cluj on 11th August, 1979). *Transactions of the Unitarian Historical Society*, Vol. XVII. No. 2. July, 1980, 73–80.

mek kivizsgálásáért több bizottság is Erdélybe látogatott, és az itt tapasztal-
takról részletes jelentést tett.⁷⁹ Előadásában a szerző azt állította, hogy
1918 után az unitárius egyházat Romániához csatolták. Természetesen a
fordításból mindez kimaradt. A kilúgozott előadások szövegéből is látszik,
hogy a felszólalók tisztában voltak a romániai valósággal. Ungvári József
őrnagy augusztus 29-én Bukarestbe küldött jelentésében kiemeli, hogy az
előkészületek során a tudományos előadásokból sikerült kiküszöbölni a na-
cionalista, irredenta szellemiséget vagy az esetleg félreérthető meg-
jegyzéseket.⁸⁰ A jelentéstevő szerint ugyanis némelyek előzetes megfontol-
ás alapján előadásukba olyan uszító vagy félreérthető gondolatokat csem-
pészttek, melyek nacionalista, irredenta szellemiséget ébreszthettek volna a
hallgatókban. „Scriptologul” és „Ambrus” megbízottan keresztül a félreért-
hető vagy felbujtó mondatokat, kifejezéseket kihagyták a magyar fordítás-
ból, az angol eredetit viszont nem változtatták meg.⁸¹ Godbey amerikai pro-

79 Pál János: Impériumváltás (1918–1920) az Unitárius Egyház angol-amerikai kapcsola-
táinak tükrében. Regio, 2010. 4. sz., 33–71.

80 ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol.10. pII. 139–142.

81 „În perioada pregătirii sinodului comemorativ unii dintre participanți, care urmau să
expună diferite comunicări științifice, în mod premeditat, în lucrările lor, au inserat
idei neavenite, cu conținut incitator ori interpretativ, care ar fi putut da naștere la
manifestări de factură naționalist-irredentistă ori la menținerea unui spirit naționalist
în rândul participanților. Astfel, prof. dr. John McLachlan din Anglia, evidenția
legăturile politice dintre cele două biserici după 1919, dată la care unitarienii din
Ardeal duceau plângerile în Anglia și America, în baza căroră cele două țări au
înființat comitete care s-au deplasat în Ardeal în vederea cercetării situației minorității
maghiare. Materialul face apoi referiri la situația creată de după anul 1918 când
biserica unitariană a fost alipită României. Idei identice a căutat să susțină D-na
Carolyne Howlett, avocată din S.U.A., președinta IARF și prof. John Godbey de la
Institutul teologic Meadville (Lombard din Chicago – SUA).

Prin sursele „Scriptologul” și „Ambrus”, expresiile necorespunzătoare, precum și
unele fraze cu caracter incitator, cu ocazia traducerii lor în limba maghiară spre
multiplicare, au fost înlocuite cu expresii ori cuvinte apropiate ca înțeles, fără a
schimba sensul referatului și fără a fi sesizabile aceste substituiri.”

[Az ünnepi zsinat előkészületeinél, egyes előadók dolgozataikba olyan uszító vagy
félreérthető gondolatokat csempészttek, melyek lehetőséget adtak volna nacionalis-
ta-irredenta megnyilvánulásokra,illetőleg ezt a szellemiséget éltették volna a jelen-
levőkben. Eszerint dr. John McLachlan professzor Angliából kiemelte a két egyház
közötti kapcsolatokat 1919 után, amikor az erdélyi unitáriusok panaszaikkal az angol
és amerikai hittestvéreikhez fordultak, és a két ország küldöttségei Erdélyben jártak a
magyar kisebbség helyzetének kivizsgálására. Az anyag az 1918 utáni helyzetre is utal,
amikor az unitárius egyházat Romániához csatolták. Hasonló gondolatokat próbált

fesszor például előadásában következetesen Erdélyről beszél, a fordítók pedig minden esetben ezt Romániával helyettesítették. Dávid Ferencről egybek mellett ezeket mondta: „Őt a hite elég mostohán vezette át teológiai odüsszeáian azzal az erős meggyőződéssel, hogy Isten igazsága, bármi legyen az, meg kell, hogy álljon. Éppen ezért, hogy következetesek maradjunk Dávidhoz, fenn kell tartanunk ugyanazt a szellemet nekünk is igazságkeresésünkben”.⁸²

A szimpóziumon elhangzott beszédekkel ellentétben a hivatalos fogadáson a magyarországiak részéről elhangzó pohárköszöntőket már nem lehetett cenzúrázni. Ungvári jelentésében pontosan adja vissza a fogadáson történeteket. Ferencz József, a magyarországi unitárius egyház püspöke beszédében kiemelte, hogy a magyar nemzet jövőjének és felvirágzásának záloga a vallásfelekezeteken és földrajzi lakhelyeken túlmutató összefogás. Mind ő, mind pedig a magyar unitárius egyház képviselői ennek megvalósításán dolgoznak.⁸³ Hasonló szellemben nyilatkozott Huszti János lelkész is, aki azt állította, hogy Ferencz püspöknek és Bartók Béla főgondnoknak különös gondja van arra, hogy az erdélyi lelkészek hűségesek maradjanak a magyar nemzethez, majd így folytatta: „kapcsolataink nem szigorúan vallási jellegűek. Ferencz József püspök több mint 100 külföldi társulattal van kapcsolatban, és pontos információkat kap minden nyugatra telepedett erdélyi magyarról. Ezért tartózkodnak olyan hosszú időt a főgondnok társaságában nyugaton. Mindent tudunk, ami veletek magyarokkal és székelyekkel törté-

fenntartani Carolyne Howlett amerikai ügyvédnő, az IARF elnöknője és John Godbey professzor a chicagói Meadville-Lombard Teológiai Intézettől.

„Scriptologul” és „Ambrus” megbízottak által a nem megfelelő kifejezéseket, a felbujtó mondatokat kihagyták a sokszorosításra szánt magyar fordításból, és más, rokon értelmű szavakkal és kifejezésekkel helyettesítették anélkül, hogy megváltoztatták volna az előadás lényegét vagy nyilvánvalóvá vált volna a csere.] ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol. 10. pII. 139v.

82 Szabó: i. m. 201.

83 „... a subliniat necesitatea unității maghiarilor, indiferent de țara unde domiciliiază și de concepțiile lor religioase, argumentînd acest lucru prin faptul că: viitorul națiunii maghiare numai așa va putea prospera. Totodată, a asigurat pe cei prezenți că atît el cît și alți reprezentanți ai cultului din Helga vor face tot ce depinde de ei în acest scop.” [... kiemelte a magyar egység szükségességét, függetlenül a földrajzi és vallási különbségektől, mert ez a magyar nemzet jövőbeli felvirágzásának záloga. Ugyanakkor biztosította a jelenlevőket, hogy mind ő, mind az egyház más képviselői meg fognak tenni mindent e cél érdekében.] Uo. 140.

nik.”⁸⁴ Kaplayné Schey Ilona még ennél is konkrétan fogalmaz, ő is tud a Ferencz József és Bartók Béla erdélyi magyarok iránti gondoskodásáról, de a Magyarországon élő Erdélyből elszármazott lelkészekről a nyers valóságról is értesült. Azt állítják, hogy teljes vallásszabadságban élnek az erdélyiek, a valóság azonban egészen mást mutat.⁸⁵ Hasonló álláspontot képviselt André Gounelle, a montpellier-i egyetem protestáns teológiai fakultásának professzora is, aki bizalmas beszélgetései során kijelentette, hogy sokat beszélnek a romániai ökumenizmusról, a valóság azonban fölöttébb szomorú. Nemcsak vallási, hanem nemzetiségi problémák is vannak az itt élők között. A társadalmi megbízottakon keresztül helyreigazították az efféle kijelentéseket, és rámutattak az országban tapasztalható objektív valóságra – írja Ungvári jelentésében, majd megjegyzi, hogy az előadások szüneteiben Szabó László, George Marshall, John McLachlan és Mönch Wolfgang a vallásszabadságról, a magyar teológiai oktatás helyzetéről, a protestáns lelkész szükségletéről és a teológiára felvételizők arányáról, az állam és egyház viszonyáról, az egyházi levéltárak, illetve az erdélyi németek helyzetéről érdeklődtek.⁸⁶ A kérdéseikre adott válaszok természetesen megnyugtatták az

84 „... legăturile noastre nu se rezumă numai la probleme strict religioase. Ferencz Jozsef întreține legături cu peste 100 de organizații din exterior, primește informații foarte precise despre fiecare disident maghiar din Ardeal care se stabilește în Apus. Din acest motiv Bartók Bela în continuu se află în occident. Cunoaștem totul ce se petrece cu Voi maghiarii aici și în secuime.” [... kapcsolataink nem korlátozódnak kizárólag vallási kérdésekre. Ferencz József több mint 100 külföldi szervezettel tartja a kapcsolatot, és pontos adatai vannak minden erdélyi magyarról, aki Nyugatra menekül és ott telepedik le, ezért is tartózkodik oly sokat Bartók Béla nyugaton. Mindent tudunk, ami veletek, magyarokkal történik itt és a székelységben.] Uo. 140r-v.

85 „Preoții noștri din Ungaria, majoritatea fiind originari din Ardeal, deseori vin acasă, și așa cunoaștem realitatea crudă care apasă umerii voștri, a maghiarilor din Ardeal. Se vorbește că, trăiți în plină libertate cu dreptul de a manifesta credința voastră strămoșească, dar realitatea este crudă. Nu aș fi crezut ca să aud asemenea declarații chiar din partea unor maghiari din Ardeal.” [Mivel a magyarországi lelkészeink jórészt Erdélyből származnak és gyakran látogatnak haza, tisztában vagyunk azzal a nyers valósággal, mely vállaitokat nyomja. Azt állítják, hogy szabadon gyakorolhatjátok őseitek vallását, de a valóság teljesen más. Nem hittem volna, hogy ilyen nyilatkozatokat kell hallanom az erdélyi magyaroktól.] Uo. 140v.

86 „(...) S-au interesat în mod direct de: libertățile religioase din țara noastră și dacă naționalitățile conlocuitoare se bucură de toate drepturile în egală măsură cu populația română. Dacă predarea în învățământul teologic se face în limba maghiară și dacă materialul didactic și alte cărți religioase se editează în această limbă? Condițiile asigurate de stat pentru pregătirea de noi cadre bisericești, numărul celor care se prezintă la admitere în învățământul teologic, în raport cu al celor admiși, situația

érdeklődőket – legalábbis a jelentéstevő őrnagy szerint. Pár hónappal korábban hasonló kérdéseket tettek fel Kovács Lajos püspöknek a Kolozsvárra látogató amerikai diplomaták is.⁸⁷ Ungvári jelentéséből az is kiderül, hogy egy nappal az ünnepek megkezdése előtt magyarországi diplomaták érkeztek Kolozsvárra. Ungvári szerint nem kapcsolhatóak össze az események, azt viszont teljesen nem veti el, hogy Ferencz József állna a történelem mögött. További, elsősorban a magyarországi levéltárakban őrzött anyag tanulmányozása új oldaláról is megvilágíthatná az eseményeket. A Belvedere szállodában elszállásolt magyar diplomaták – Antal János és neje, Lukács Ilona és József és Szepesi István – nem vettek részt az ünnepeken, és arra vonatkozó adatunk sincs, hogy személyesen találkoztak volna a konferencia résztvevőivel, bár az amerikai vendégek egy része ugyanabban a szállodában volt elszállásolva. A zsinattal foglalkozó utolsó jelentés 1979. november 9-i keltezésű, összeállítója Popescu Stelian ezredes,⁸⁸ aki összefoglalta és elismételte a korábbi jelentésekben írottakat.

Dávid Ferenc és a népi recepció

Röviden érdemes megvizsgálunk, hogyan csapódtak le az események az unitárius hívek körében, és milyen volt a népegyházi recepció. Az egyházközi beszámolókból látni, hogy az egyháztagnak nem az erasmista humanizmus tudós prédikátora volt fontos, hanem a hús-vér dévai mártír, a balladai hős, akinek emlékét versben, énekekben felidéztek. Id. Báró József, Fekete Lajos, Orbók Gyula, Ürmösi Károlyné, Deák Berta, Nagy Ferenc, Gellérd Imre, Májay Endre, Lőrinczi László, Lőrinczy Géza és Kelemen

bibliotecii și a cadrelor didactice. Raportul dintre biserică și stat. Starea patrimoniului bisericii și locurile unde sunt păstrate documentele vechi istorice.” [Nyíltan érdeklődtek a következőkről: a vallásszabadság kérdése, arról, hogy a kisebbségek jogai tiszteletben vannak-e tartva és ugyanazok-e, mint a román lakosságé? A teológiai intézetben magyar nyelven zajlik-e az oktatás, vannak-e magyar nyelvű tananyagok és vallásos irodalom? Milyen feltételeket biztosít az állam a lelkészképzésnek, milyen az arány a teológiai képzésre jelentkezők és bejutók között, milyen a könyvtárak és a tanárok helyzete? Milyen a kapcsolat az állam és az egyház között? Mi a helyzet az egyház vagyonával, és milyen körülmények között tárolják a régi iratokat?] Uo.

87 1979. május 18-án a püspök fogadta O. Rudolph Aggrey-t, az Amerikai Egyesült Államok romániai nagykövetét (1977–1981), majd június 28-án Kun Ioseph Corneliu és Pattison Hal amerikai állampolgárokat. A Securitate erre vonatkozó jelentéseit még nem találtuk meg.

88 ACNSAS, Fond Documentar D. 000175. vol.10. pII. 132v.

Imre versei, énekei formálták az unitárius hívek Dávid-képét.⁸⁹ A dévai zarándoklat mintegy 1500 résztvevője annak tudatában tért haza, hogy vallásuk a világ minden kontinensén elterjedt, egyházalapítójuk pedig olyan híres, hogy még Japánból is elzarándokoltak emléksírháoz. Ezek után érthető az is, hogy a vegyes lakosságú Homoródkarácsonyfalván „hitvita” alakult ki az évforduló kapcsán. A történéseket csak az unitárius lelkész jelentéséből ismerjük. Eszerint a helybéli plébános november 11-én istentisztelet keretében „gyalázatos módon tartott megemlékezést” Dávid Ferencről. Leki-csinylően szólt Dávid származásáról, családi életével kapcsolatban megjegyezte, hogy sok feleséget tartott, amúgy „részeszes züllött életet élt, s bár megalapította az unitárius egyházat, züllöttsége miatt azt nem tudta fenntartani és ezért börtönözték be”.⁹⁰ Az unitárius lelkész szerint a hívek fölháborodva szereztek tudomást a történekről, s a falu hangulata „a 16. század vallási vitáit” idézte fel. A Dávid Ferencet ért vádakra november 18-án este 7 órakor a karácsonyfalvi templomban a környék falvainak – Oklánd, Almás, Homoródújfalva – lelkészei jelenlétében feleltek meg az unitáriusok. Az emlékünnepszónoka Kovács István mintegy 40 perces előadásában sorra cáfolta meg a Dávid Ferencet ért vádakot. A falu lakosságát megosztó incidens után a plébánost „sok felelősségre vonás és kellemetlenség érte az állami hatóságok részéről” – írja az unitárius lelkész az EKT-nak küldött jelentésében.⁹¹ Az 1979-ben szervezett ünnepszónoka Karácsonyfalva volt az egyetlen olyan település, ahol a felizzott felekezeti öntudat megosztotta a közösséget.

Az 1979. évi konferencia visszhangja az egyházi és világi sajtóban

A konferencián elhangzott „publikálható” előadásokat és prédikációkat a *Keresztény Magvető* 1979. évi összevont 2–3. száma közölte.⁹² A 4. szám tartalmazta a konferencia munkálatairól írott részletes beszámolót és Bo-

89 A legismertebb versek közül – a teljesség igénye nélkül – soroljuk fel a következőket: id. Báró József: Fellegekbe nyúló magas Déva vára – a verset Nagy Ferenc (?) zenésítette meg. Uő: Déva vára... (Déva vára néma, mint a sír, de a Rabról messze száll a hír...); uő: Ki volt nagyobb; Lőrinczy Géza: Dávid Ferenc követője; Deák Berta: Emlekezzünk; uő: Kilométerkövek a Maros mentén; Gellérd Imre: Reformálódj; Nagy Lajos: Dávid Ferenc emléke stb.,

90 MUEKGyLt II/A-40. 1979/1580. 109. sz.

91 Uo.

92 Különlenyomatban, keményborítású könyv formájában is megjelent *Dávid Ferenc 1579–1979* címen (Unitárius Egyház, 1979).

dor Andrásnak a *Korunk*ban már előzőleg megjelent Dávid Ferenc emlékezete című tanulmányát.⁹³ A romániai magyar sajtóban a *Korunk* mellett *A Hét* közölt részletes tanulmányt Dávid Ferencről Szigeti József irodalomtörténész tollából.⁹⁴ A magyarországi lapok közül elsősorban az *Unitárius Életet* kell kiemelnünk, mint amely az 1979. évben megjelent mind a hat lapszámában közölt Dávid Ferencről. A sajtóvisszhang kapcsán kell megemlítenünk azt is, hogy 1979. május 15-től 19-ig a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének Reneszánsz Kutató Csoportja Dávid Ferenc halála 400. évfordulója alkalmából nemzetközi konferenciát szervezett a Baranya megyei Siklóson. A mintegy száztíz meghívott tudós tíz országot képviselt. A tudományos konferencia előadásait a Magyar Tudományos Akadémia kötetben adta ki 1982-ben.⁹⁵ Erdő János előadóként vett részt az eseményen, és a *Magvető*ben beszámolt a nemzetközi kollokviumról.⁹⁶

A nyugati unitárius sajtóban John McLachlan és Kenneth Twin közöltek egy-egy cikket az erdélyi megemlékezésekről.⁹⁷ Utóbbi cikke lényegében Varga Béla poszthumusz művének – Dávid Ferenc és az unitárius vallás – ismertetése. Miután a cikkeket román nyelvre fordították, az egyház illetékesei az eredetit is mellékelve elküldték az Egyházügyi Hivatalnak. Ugyanezt tették a résztvevőktől kapott köszönőlevelekkel is. McLachlan kedvezően nyilatkozott a Romániában tapasztaltakról. Kellemesen csalódott az „emberarcú kommunizmusban”, és olvasóiban is azt a benyomást kelthette, hogy a kelet-európai unitárius közösségekben minden a legnagyobb rendben van. Az észak-amerikai unitárius univerzalisták *World* című lapja címlapján fényképet közölt a dévai megemlékezésekről, és Carl Scovel, a bostoni King’s Chapel lelkésze ismertette Dávid Ferenc életútját.⁹⁸ A svájci *Neue Züricher Zeitung* 1979. augusztus 22-i számában Gottfried Burkhard közölt rövid cikket a 400 éves Magyarországi Unitárius Egyházról. A Münchenben megjelenő Új Európa kalendárium Egy erdélyi tudós pap címen közölt cikket Dávid Ferencről. A szintén nyugatnémet szabadelvű protestáns lap,

93 *Korunk*, 1979. 10. sz., 776–782.

94 Szigeti József: „Igazat szóltam”. *A Hét*, 1979. november 2., 44. sz., 9–11.

95 Dán, Róbert – Pirnát, Antal (eds): *Antitrinitarianism in the second half of the 16th century*. Akadémiai–Brill, Budapest–Leiden, 1982.

96 Erdő János: A siklósi nemzetközi kollokvium. *Keresztény Magvető*, 1979. 4. sz., 214–217.

97 McLachlan, John: A Tale of Three Cities. Prague, Budapest, Cluj. *The Inquirer* oct. 6. 1979; Twin, Kenneth: Four Hundred Years. *The Inquirer* jan. 12. 1980.

98 A lap 1979. október 15-én jelent meg, sajnos nem sikerült megszerezniük.

a *Freie Religion* 1980. évi első számában emlékezett meg az unitárius egyház alapítójáról. A belga *Dialogue* szemle rovatában 1979 decemberében Gounelle professzor az unitarizmusról írt tanulmányát közölte. A *Magyar Hírek* 1979. szeptember 8-án, a *Magyar Nemzet* 1979. október 30-án, a *Kolozsvárt megjelenő Igazság* 1979. november 15-én a hírek rovatban szentelt két mondatot Dávid Ferencnek.

Összegzés

Az 1979-es Dávid Ferenc emlékűnnepségek jól tükrözik D. Lőrincz Józsefnek az erdélyi ambivalens diskurzusról írott megállapításait.⁹⁹ Az egyházalapító szimbolikus alakjának felhasználása, testamentumának újra elismérlése, a hithűség felemlegetése az ünnepségek résztvevőit – és ezek számát az egyházközségi rendezvényekre is ki kell terjeszteni – magyar unitárius identitásukban erősítették meg. Az egyházi szervezők kompromisszumot kötöttek ugyan a hatalmat képviselő Egyházügyi Hivatallal és a Securitate nyomásának is engedtek, de híveik nagy többsége nem érzekelte a megalkuvás tényét, csak azt, hogy a látszólag jelentéktelen felekezetükre és ünnepeikre a világ vezető hatalmasságai is odafigyelnek. Paradox módon a non-verbális kommunikáció hidalta át az erdélyi és az észak-amerikai, illetve a nyugat-európai unitáriusok közötti kulturális és teológiai különbségeket. Az Aranyos mentét beutazó IARF delegáció tagjai az angolul egyáltalán nem beszélő unitárius híveknek pusztán jelenlétükkel üzenték, hogy tudomásuk van Erdélyben élő hitsorsosokról. Másfelől az unitarizmus történetét jól ismerő vezető elit, még ha rejtetten is, érzékeltethette az idelátogatókkal a kisebbségek kétségbeesítő helyzetét, a vallásszabadság elvének megtiprását. Az az érzésünk támad, hogy az igen-igen mérsékelt hangvételű, minden bírálatától tartózkodó, az emberarcú kommunizmust bemutató újságcikkek elsősorban nem a magyar emigrációnak szóltak, hanem az Egyházügyi Hivatal vezetőinek. Mind a nyugati, mind a magyarországi látogatók 1979-ben már tisztában voltak a romániai állapotokkal, és ha nyíltan nem is merészeltek bírálni a fennálló rendszert, Dávid Ferenc alakja mögé rejtőzve mégiscsak megtették. Összességében talán azt mondhatnánk, hogy a megalkuvások mögött tudatos egyház- és nemzetépítés történt még akkor is, ha ez a mai olvasó számára árulásnak tűnik. A kompromisszumok árán való nyitás is lényegesen jobb volt a felekezet számára, mint a szektásodó, mindet kirekesztő befele fordulás.

⁹⁹ Lőrincz D. József: A kelet-európai ambivalens diskurzusról. *Regio* 2002. 1. sz., 226–247.